

GLOBALIZACIJA I GRADOVI

Globalization and Cities

ABSTRACT *This paper deals with the basic concepts on cities within contemporary globalisation. First, it briefly reviews the city perspective within the world system theory (concepts of over-urbanisation, under-urbanisation, and dependent urbanisation), new international division of labour, theory of the second circuit of capital and informational society. The second part of the paper is dedicated to the concepts of global and world cities and their implications for the cities in developed and developing countries (including post-socialist). Urban policy and urban regime concepts are analysed in the third part, by focusing on economic competitiveness and democratic potentials of (developed, developing and post-socialist) cities in the global world. Finally, paper concludes that new analytical concepts on cities developed since the 1970's actually deconstruct and reconstitute inherited forms of urban analysis with more or less success. Increased importance of cities as socio-economic actors in global economy has not contributed to the closure of the developmental gap. Contrary to that, it has been reproducing according to the new regulatory principles.*

KEY WORDS *globalisation, city, informational society, urban regime, entrepreneurial city, dependent urbanisation, post-socialist city*

APSTRAKT *U radu se razmatraju najznačajniji koncepti proučavanja gradova u kontekstu savremene globalizacije. Najpre se gradovi predstavljaju iz perspektive teorije svetskog sistema, nove internacionalne podele rada, teorija krize prekomerne akumulacije kapitala i tranzicije ka novom informatičkom društvu. Drugi deo rada posvećen je konceptima mreže sveskih gradova, globalnog, informatičkog i dualnog grada, kao i gradova izvan mreže. U trećem delu pažnja je usmerena na koncept urbanog režima i preduzetničkog grada, na bitne nedoumice jačanja subnacionalnih nivoa upravljanja, kompetitivnosti gradova u globalnim okvirima i njihovog demokratskog potencijala. U zaključku je istaknuto da je savremena globalizacija uslovlila razvoj novih analitičkih koncepata iako je većinom reč o manje ili više uspešnoj rekonceptualizaciji pristupa koji su razvijeni do 1970-ih. Takođe, ukazano je da porast autonomije gradova kao socio-ekonomskih aktera ima ograničen potencijal prevazilaženja razvojnih nejednakosti, koje se reprodukuju na izmenjenim regulativnim principima urbane politike, što ukazuje na očigledne prednosti gradova razvijenog sveta .*

KLJUČNE REČI *globalizacija, grad, informatičko društvo, urbani režim, preduzetnički grad, zavisna urbanizacija, postsocijalistički grad*

Uvod

Zanimanje urbane sociologije za pitanja globalizacije veliko je već i zbog činjenice da je kvalitativni skok u informacionoj i transportnoj tehnologiji, koji se nedvosmisleno uzima kao prekretna tačka savremene globalizacije, uslovio radikalnu promenu u poimanju prostora. Kompresija prostora i vremena bitno utiče na određenje strukturno-funkcionalnih aspekata društveno-ekonomskih sistema, na karakter socijalnih odnosa u pogledu neposrednog kopriskustva aktera (na istom prostoru i u istom vremenu), na kreiranje identiteta, solidarnosti, poverenja, statusa uključenosti ili isključenosti iz određenih društvenih procesa, zajednica, i sl. U potrazi za odgovorom da li je u eri opšte hipermobilnosti prostor izgubio na značaju analitičari gradova konstatuju da je važnost gradova zapravo u porastu, i to u svim bitnim aspektima globalizacije: ekonomskom, političkom, kulturnom.

Osnovni cilj ovoga rada je prikaz najvažnijih koncepata o prostornoj i društvenoj transformaciji gradova tokom savremene globalizacije i njihova primenjivost u različitim socio-ekonomskim kontekstima. Posebna pažnja poklonjena je činjenici da promenu uloge i značaja pojedinih gradova u okvirima nacionalnih urbanih sistema, kao i u svetskim razmerama, treba posmatrati u kontekstu tranzicije od internacionalne ka globalnoj ekonomiji. U periodu internacionalne ekonomije proizvodnja i trgovina odvijale su se preko nacionalnih granica, ali je nacionalna država imala značajnu ulogu posredovanja između uključenih ekonomskih aktera. U eri globalne ekonomije, međutim, oligopolistička mreža globalnih korporativnih struktura umanjuje ulogu nacionalnih država istovremeno jačajući značaj lokalnih, regionalnih i supranacionalnih ekonomskih i političkih nivoa regulacije (Knox, 1995: 3). Tokovi kapitala, tržišta rada, robe, informacija, sirovina, upravljanja tek sada su suštinski međupovezani na području čitave planete. Urbani efekti ovih promena proučavaju se u dva aspekta: prvo, tako što se gradovi posmatraju kao čvorišta pomenutih tokova, što bitno određuje poziciju određenog grada u globalnim i nacionalnim okvirima i, drugo, fokusom na samostalnost i fleksibilnost gradova kao potencijalnog nivoa regulacije ovih tokova u prostornim okvirima (lokalni, regionalni). Ovaj rad ima za cilj i da odgovori na pitanje može li se u eri globalne ekonomije govoriti o potencijalu gradova (kao sve značajnijih socio-ekonomskih aktera) da doprinesu prevazilaženju razvojnih nejednakosti kreiranih u periodu internacionalne ekonomije i jake nacionalne države.

Gradovi u perspektivi svetskog sistema

Do 1980-ih godina, ekološko-evolutivni pristup proučavanju gradova modernog industrijskog društva u svetskim okvirima postulirao je modernizacijsku tezu tesne korelacije industrijskog i urbanog razvoja. Na osnovu toga izvedena je pravilnost da svi gradovi sveta na istom nivou industrijalizacije, bez obzira na tip socio-ekonomske i političke organizacije ili kulturnog razvoja, imaju manje ili više isti prostorni model, koji je baziran na univerzalizaciji iskustva gradova na Zapadu. Nasuprot tome, marksistička teorija svetskog sistema ukazivala je na fenomen zavisne urbanizacije (Frank, 1967; Castells, 1977: 61-70; Vujović, 1982:150-153). Prema ovoj teoriji, strukturna diskrepancija nivoa industrijskog (i opšte ekonomskog) razvoja i nivoa urbanizacije u nerazvijenom delu sveta u odnosu na zapadni model grada sistemski se reprodukuje logikom kapitalističkog načina proizvodnje, što rezultira podelom na gradove zemalja centra, poluperiferije i periferije u svetskim razmerama (Wallerstein 1974). U osnovi, i ovaj pristup prihvata univerzalistički model pod jednakim ekonomskim okolnostima, ali upućuje na ograničenja kapitalističkog načina proizvodnje u realizaciji takvih okolnosti. Na ovim osnovama nastala je teza o prekomernoj urbanizaciji Trećeg sveta.¹ Analogni koncept podurbanizovanosti razvio je Selenji (Szelenyi, 1996: 286-287) da bi opisao specifičnost socijalističkih zemalja, koje je, takođe, obeležavalo odsustvo koordinacije urbanog infrastrukturnog razvoja sa industrijskim rastom u odnosu na zapadni model. Selenji je, međutim, naglašavao da su se socijalistički gradovi razlikovali ne samo od gradova razvijenog Zapada već i od gradova Trećeg sveta po zapostavljanju rentnih mehanizama u razvoju grada, što ih je činilo podurbanizovanim i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu u odnosu na gradove razvijane logikom kapitala². Svoj pristup Szelenyi svrstava u neoveberijanski, koji, kao i marksistički, ne smatra da je industrijalizacija direktna nezavisna varijabla procesa urbanizacije. Nezavisnu varijablu procesa industrijalizacije ovaj pristup nalazi u sistemu društvene organizacije (dok je u marksističkom pristupu to način proizvodnje)³.

1 Ova teza odnosi se na ogroman priliv stanovništva u gradove bez strukturnih pretpostavki njihovog zapošljavanja, rešavanja stambenog pitanja i sl., i posledično ogromnu nezaposlenost i rad u sivoj ekonomiji, te veliku zastupljenost podstandardnog i nehigijenskog stanovanja u gradovima Trećeg sveta.

2 Odsustvo privatnog vlasništva nad ključnim gradskim resursima uslovalo je niži nivo razvoja urbanih servisa i poslovnog prostora u odnosu na industriju i stanovanje, posebno na centralnim gradskim područjima, ali i niži nivo socio-prostorne segregacije.

3 Uloga države u ovom kontekstu smatrala se suštinskom razlikom među poluperiferijskim zemljama (Bodnar, 2001: 35), jer je socijalistička država uspevala da spreči prekomernu imigraciju u gradove, preteranu urbanu koncentraciju u pojedinim gradovima i izrazite urbane nejednakosti, u poredenju sa prekomernom urbanizacijom Trećeg sveta.

Teza nove internacionalne podele rada (NIPR) (Frobel et al., 1980) ponudila je pretežno deskriptivno objašnjenje nejednake urbanizacije, odnosno različite sudbine gradova u pojedinim delovima sveta tokom poslednjih decenija i posledičnih promena odnosa centra i periferije. Naglasak je na tehnološkom razvoju koji omogućava restrukturiranje ekonomije najrazvijenijih zemalja ka postindustrijskim strukturama, značajno olakšava prostornu pokretljivost kapitala i izmeštanje delova proizvodnih procesa iz razvijenog u Treći svet. Na taj način uspostavlja se NIPR koja omogućuje smanjenje troškova proizvodnje strategijama eksploatacije nove rezerve rada i korišćenja pogodnosti nižih poreza i standarda zaštite rada i životne sredine u zemljama Trećeg sveta. U novonastaloj situaciji najveći gradovi Zapada dobijaju na značaju svojom ulogom u koordinaciji NIPR-a. Istovremeno se menja i položaj nekih poluperiferijskih i/ili periferijskih gradova, koji beleže značajan rast zahvaljujući ulozi koju imaju u novom sistemu internacionalizacije proizvodnje. Značajniji rast imaju gradovi onih zemalja u razvoju koje ispunjavaju nekoliko uslova: prihvatljivi transportni troškovi, politička stabilnost, zakonodavna regulativa koja garantuje sigurnost privatne svojine i kontrolu korupcije državne administracije (Frobel et al. 1980:145-147)

Tokom 1980-ih pojavilo se i Harviјеvo gledište o značaju tokova kapitala za urbano restrukturiranje u svetskim razmerama (Harvey, 1982: 373-442). U duhu neomarksističke teorije, Harvi je smatrao da koncept rente omogućava dopunu Marksove teze o krizi prekomerne akumulacije kapitala u industrijskom sektoru (kao posledice ulaganja u novu tehnologiju i rezultirajuće promene organskog sastava kapitala). Lociranje industrijskih firmi u novo okruženje motivisano je ostvarivanjem komparativnih prednosti i viših profita, analogno motivaciji ulaganja u novu tehnologiju proizvodnog procesa. Ova strategija, međutim, ograničena je privatnim vlasništvom nad zemljištem (mehanizmom rente) te privremene lokacione prednosti (ušteda u transportnim troškovima, ceni rada i sl.) uskoro nestaju zbog porasta rente (troškova nadoknade vlasnicima zemlje), koju uslovljava porast konkurencije na datoj lokaciji. U vremenima otpočinjanja krize industrijskog sektora kapital se preusmerava iz primarnog toka (industrijske proizvodnje) u sekundarni (investicije finansijskih institucija u fiksni kapital)⁴. No, i ova strategija nosi ograničenja, koja Harvi prepoznaje u stvaranju prekomerne količine fiksnog kapitala, koji (potencijalno) ne odgovara potrebama budućeg rasta kapitala. Tako i kriza prvog toka uslovljava masovno uništenje industrijskog kapitala, i u sekundarnom toku dolazi do obezvređivanja fiksnog kapitala i potrošačkih fondova,

4 Upravo zato u vremenima industrijske krize dolazi do porasta špekulacija nekretninama, ili investicija u potrošačke fondove. Kao primer velikog preusmeravanja kapitala na sekundarni tok Harvi navodi suburbanizaciju u USA nakon 1945, koju je politika države podržala sistemom poreskih olakšica na kupovinu kuća. Investicije u potrošačke fondove pospešuju potražnju određenih industrijskih proizvoda, što je u navedenom primeru Harvi ilustrovao porastom tražnje za industrijskim proizvodima poput kola, aparata za domaćinstvo i sl.

o čemu svedoče napušteni (poslovni) prostori i bankrot gradova. Potencijalno rešenje je u traganju za novim područjima u širim okvirima (svetski/globalni) koja su dobra za investicije kapitala. Otuda geografski prostor postaje centralan za vitalnost kapitalizma. Svakog puta kada se uslovi proizvodnje i cirkulacije kapitala promene (nova tehnologija, nove transportne mogućnosti i sl.) produkuje se i nova socijalna geografija ne samo u svetskim razmerama već i unutar razvijenog sveta. U duhu marksističke orijentacije Harvi naglašava da se presumeravanjem kapitala bazične kontradikcije kapitalizma samo izmeštaju a ne rešavaju⁵.

Harvi uočava da je 1970-ih godina nova informaciona tehnologija usloвила takvu prostorno-vremensku kompresiju koja je drastično redukovala vreme cirkulacije kapitala u prostoru, zapravo omogućava njegovu neprestanu cirkulaciju u globalnim razmerama (Harvey, 1990: 284-307). Ovu promenu on povezuje sa problematikom akumulacije kapitala oslanjajući se na regulacionu teoriju, koja postulira postojanje različitih načina na koje je kapitalizam regulisan, odnosno istorijski specifičnih režima akumulacije⁶. Prema ovoj teoriji, održiva kompatibilnost proizvodnje i potrošnje nije automatska karakteristika kapitalizma već je generisana kroz socijalne i političke institucije, kulturne norme, čak i moralne kodove, koji pak, nisu ustanovljeni sa primarnim ciljem održanja režima akumulacije ali mogu proizvoditi takav efekat. Kada se to dogodi oni čine režim regulacije. Kada režim akumulacije jenjava (menja se) kriza se pojavljuje ne samo u ekonomskim već i u političkim i socijalnim strukturama tražeći novu formu ekonomske i socijalne regulacije⁷. Regulaciona teorija potiče iz strukturalističke struje marksizma u

5 Otuda on govori i o tercijarnom toku kapitala koji se odnosi na investiranje u naučno znanje i snižavanje troškova reprodukcije radne snage. U skladu sa suštinskim ograničenjima kapitalističkog načina proizvodnje, Harvi pesimistički zaključuje da upotreba kreditnih kartica i teritorijalne ekspanzije dovodi do tačke na kojoj se totalna destrukcija masovnih razmera nameće kao rešenje za potrebnu devaluacija kapitala i (ponovnu) profitabilnost investicija (Harvey, 1982: 424).

6 Regulaciona teorija potiče od marksističke strukturalističke škole u Francuskoj. Režim akumulacije kapitala odnosi se na sklop makroekonomskih odnosa koji omogućuju proširenje akumulacije kapitala bez neposrednog i katastrofičnog ugrožavanja sistema njegovim nestabilnostima, čime se disbalansi proizvodnje, cirkulacije, potrošnje odlažu ili izmeštaju, a akutne krize zamenjuju privremeno hroničnim kriznim tendencijama. Džesop (1994: 25) smatra da se u okviru svakog režima regulacije mogu izdvojiti četiri važne kategorije čiju je koordinaciju neophodno postići: neposredni proces rada, akumulacija kapitala (prevashodno odnos proizvodnje i potrošnje), model socijalne organizacije (države, preduzeća i sl), model socijalizacije (oblast politike, kulture, prostorne organizacije, itd).

7 Poslednjih decenija svedoci smo razgradnje fordističkog režima (čije su osnovne karakteristike bile: proizvodnja standardizovanih roba, ekonomija obima, masovna potrošnja, jaka socijalna država i značajna kolektivna potrošnja). Obrisu očekivanog postfordističkog režima tek su u nastajanju, a njegove pretpostavljene karakteristike su: fleksibilizacija tržišta rada - od birokratskih formi ka linearnim strukturama organizacija, internacionalizacija finansijskog sistema, segmentacija proizvodnje i potrošnje, tranzicija od socijalne ka preduzetničkoj državi, itd. Džesop (1994) smatra

Francuskoj, kao pokušaj ublažavanja rigidnosti ekonomskog determinizma, što rezultira u približavanju neoveberijanskom pristupu u pravcu većeg uvažavanja determinističke autonomije ostalih društvenih podsistema⁸. Ovaj teorijski pomak u okviru neomarksističkog pristupa dolazi do izražaja sa razradom koncepta urbanog režima, koji je predmet pažnje jednog od narednih odeljaka.

Za Harvija (Harvey, 1990) je 1973. godina bila prelomna godina novog restrukturiranja urbane ekonomije i tržišta rada (fleksibilizacija i informalizacija rada), te novih prostornih oblika i praksi vezanih sa novim (postfordističkim) režimom akumulacije kapitala. Ovom režimu odgovara postmodernizam kao estetike prostornih formi i kulturna transformacija gradova od mesta proizvodnje ka mestu potrošnje. Harvi ukazuje da su poslednjih decenija strategije upravljanja gradovima bazirane na mobilizaciji spektakla i različitosti naspram modernističke sklonosti ka preciznom definisanju autoriteta i moći. Postmoderni grad, kao odraz kulturne logike kasnog kapitalizma, pred imperativom je formiranja poslovne klime i politike subvencionisanja bogatih potrošača (komandnih centara multinacionalnog kapitala) na račun kolektivne potrošnje lokalne radničke klase i siromašnog stanovništva (što je obeležavalo programe urbane politike prethodnog režima). Harvi posebno ističe porast značaja simboličkog kapitala (Harvey, 1994: 373)⁹ ali insistira i da postmoderna kao slavljenje različitosti u novom režimu akumulacije ipak u osnovi ima unificirajuću ideju konzumerizma. Konzumerizam je suštinski bitan za preobražaj gradova kao centara kulture, jer se komercijalizovana kultura efektivnije prodaje kada dobije posebnost lokalnog konteksta. U ovim analizama Harvi ipak ostaje bliži klasičnom ekonomskom determinizmu marksističkog pristupa, ukazujući da logika novog režima akumulacije kapitala simultano produkuje različitost (heterogenizaciju) ali i komodifikaciju (homogenizaciju) prostora, čime principi oblikovanja socijalne geografije zapravo ostaju nepromenjeni, uprkos novim formama.

da su promene u oblasti radnih procesa najjasnije dok se karakteristike promena u ostalim oblastima (režim akumulacije, model regulacije i model socijalizacije) uglavnom pretpostavljaju u odnosu na dispoziciju sa fordističkim režimom.

- 8 U okviru jednog načina proizvodnje neomarksistički pristup uvažava kontekstualne specifičnosti, ali u većoj meri insistira na suštinskim sličnostima, dok neoveberijanski pristup daje političkim opcijama značaj nezavisne varijable kojom se proces urbanog razvoja može modifikovati u skladu sa institucionalnom tradicijom, vrednosnim sistemom i drugim specifičnostima određenog društva. (Šire o idealnotipskim razlikama ovih pristupa u urbanoj sociologiji u: Petrović, 2000).
- 9 Simbolički kapital Harvi (Harvey, 1994: 374-375) definiše kao luksuzna dobra od velikog značaja za potrošača jer ga čine posebnim budući da transformisani novčani kapital proizvodi pravi efekat ako, i samo ako, na prikriiven način (kroz polje potrošnje, kulture, ukusa) doprinosi reprodukciji socijalnog položaja, odnosno uspostavljanju socijalnog identiteta. Simbolički kapital tesno je povezan sa praksom džentrifikacije, odnosno izgradnje luksuznih stanova na lokacijama, do tada, siromašnog stanovanja, mahom u centralnim delovima gradova. Akteri džentrifikacije su najčešće pripadnici nove servisne klase.

U Kastelsovom (Castells, 1990; 1993) pokušaju razumevanja transformacije gradova krajem drugog milenijuma primetno je zadržavanje naglaska na determinističkom primatu kapitalističkog načina proizvodnje. Međutim, uvažavajući kontekst nove tehnološke revolucije i nastanka globalne ekonomije, proces kapitalističkog restrukturiranja, simultanost deindustrijalizacije i reindustrijalizacije u svetskim razmerama, te porast neformalne ekonomije i urbanog dualizma, ovaj autor uvodi pojam informatičkog društva. Time on želi da ukaže da se poslednjih decenija kapitalistički sistem nije suštinski promenio ali da je stekao nova, bitna obeležja, koja zaslužuju analitičku pažnju.

Dakle, prema Kastelsovom mišljenju, nova tehnološka revolucija nužno ne uslovljava pojavu novog socijalnog sistema (drugačijeg od kapitalističkog), ali sa njom društvo dobija suštinski novu strukturnu komponentu po kojoj se može nazvati informatičkim društvom (Castells, 1993: 560). Ova komponenta ukazuje da izvori političko-voljne moći, ekonomske produktivnosti i kulturne hegemonije danas sve više zavise od sposobnosti da se generišu, procesuiraju i skladište informacije i znanja. Iako su znanje i informacije i ranije bili od izuzetnog značaja za ekonomsku akumulaciju i političku moć, Kastels smatra da tek na sadašnjem tehnološkom nivou razvoja oni postaju direktne proizvodne snage. Nova prostorna logika informatičkog društva određena je većim značajem prostora tokova (roba, informacija, kapitala) nego prostora mesta, što uslovljava rastuću disocijaciju između prostorne bliskosti i realizacije funkcija svakodnevnog života kao što su rad, obrazovanje, stanovanje, zabava, zdravstvena zaštita, čime urbani prostor postaje fragmentisan ali funkcionalno međupovezan mimo i izvan kontinuiteta fizičke realnosti (Castells, 1996: 403). Ipak, mesto u smislu fizičkog prostora ne gubi na značaju iz dva razloga. Prvo, jer prostor tokova ima prostornu materijalnost (direkcionni centri, infrastrukturne pretpostavke i sl.) i drugo, jer su infrastrukturni kapaciteti znanja i informacija locirani u najrazvijenijim gradovima (Castells, 1993: 565).¹⁰ To je direktno povezano sa činjenicom da nova internacionalna podela rada na svetskom nivou vodi ka tri simultana procesa: osnaživanju metropolitenske hijerarhije u čitavom svetu uz pomoć postojećih uporišnih centara; opadanju starih industrijskih regiona koji nisu bili uspešni u transformaciji ka postindustrijskoj ekonomiji, i pojavi novih regiona kao dinamičkih ekonomskih centara (poput azijskog Pacifika) (Castells, 1993: 564). Tokovi globalne ekonomije (re)produkuju asimetrične odnose

10 I Sassen (Sassen, 1991; 2001) podvlači da su gradovi infrastrukturne pretpostavke funkcionisanja globalne ekonomije i pored raširenog uverenja da sredstva savremenih telekomunikacija omogućuju maksimalnu prostornu disperziju (decentralizaciju) ekonomskih aktivnosti u eri nove internacionalne podele rada. Ona posebno ističe da ključna tržišta najrazvijenijih gradova nisu potrošačka već globalna tržišta kapitala i produkcionih servisa, te da je takva servisna ekonomija (produkcionih servisa) izrazito urbana, jer zahteva koncentraciju i prostornu bliskost svojih osnovnih segmenata.

gradova i nejednaku integraciju gradova različitih područja u globalni sistem¹¹, odnosno vode novoj formi (re)produkcije zavisne urbanizacije kapitalističkog sistema.

Svetski gradovi: globalni naspram gradova van mreže

Koncept mrežnog povezivanja, omogućen novom informacionom tehnologijom, dobio je svoj prostorni izraz u konceptu mreže svetskih gradova, čime se sugerise sve veći stepen međuzavisnosti gradova u raznim delovima sveta po principu horizontalnog umrežavanja¹². Principi nejednakosti i hijerarhijskog odnosa, međutim, nisu isključeni (Friedman, 1995: 25-26). U zavisnosti od teorijskog usmeranja, oni se racionalizuju fenomenom zavisne urbanizacije ili nepotpune modernizacije.

Saskija Sassen (Sassen, 2002: 164) smatra da je na delu formiranje transnacionalnog urbanog sistema, u kojem vodeću ulogu imaju globalni gradovi. Analitički zaključci Saskija Sassen u velikoj meri saglasni su s Kastelsovim, međutim, odsustvo eksplicacije teorijskih stavova ostavlja prostor kritičkim primedbama tehnicističkog determinizma. Ova primedba najpre se upućuje njenoj definiciji koncepta globalnog grada, koji je ova autorka uvela sa namerom da označi gradove koji imaju takvu koncentraciju usluga i infrastrukture, koji proizvode sposobnost globalne kontrole, da na tom osnovu postaju centri kontrole i moći multinacionalnog kapitala (Sassen 1991; 2001). Sassen ističe da je proučavanje globalnih gradova dobar indikator da svetska ekonomija postaje sve više decentralizovana ali ne i lišena centralnosti. Kastels prihvata koncept globalnih gradova, ali ističe da su informatički gradovi ujedno i globalni gradovi u tom smislu što najveći gradovi najrazvijenijih zemalja postaju informatički gradovi, čime se pojačava njihov globalni značaj i upravljačka funkcija (Castells, 1993: 565). Ipak on šire određuje koncept informatičkog grada, koji prema njegovim rečima postaje urbani izraz cele matrice determinanti informatičkog društva, kao što je svojevremeno industrijski grad bio prostorni izraz industrijskog društva. Na taj

11 Globalna ekonomija doprinosi sve većoj koncentraciji bogatstva, tehnologije i moći na Severu, čime se menja stara distinkcija Istok-Zapad jer se Istok ubrzano dezintegriše i postaje ekonomski privezak Severa. Jug je sve diferenciraniji, pri čemu većina Afrike biva redukovana na spore, sekundarne funkcije, dok se južna i jugoistočna Azija nalaze u procesima promene koje im donose subordinirane ali ipak dinamičke pozicije u globalnoj ekonomiji. Latinska Amerika se nalazi na terenu parcijalne integracije (Castells, 1993: 561).

12 Ovo umrežavanje podrazumeva ne samo da ekonomija nerazvijenih zavisi od ekonomije razvijenih zemalja/gradova već i da ekonomija Los Anđelesa, na primer, direktno zavisi od ekonomskih trendova u velikom broju gradova širom sveta, sa potencijalnim efektima na nivou svakodnevnog života lokalnog stanovništva (Soja, 2002).

način, značaj tehničko-tehnoloških promena Kastels inkorporira u širi kontekst socio-prostornih struktura (kapitalističkog načina proizvodnje).

Važno zapažanje Saskije Sassen da položaj globalnih gradova počiva na industrijskoj ekonomiji koja nije nužno (jedno)nacionalna¹³ daje ovim gradovima samostalnost u odnosu na ekonomsku politiku nacionalne države (Sassen, 2002: 165). U ovom pogledu oni se razlikuju od ostalih gradova urbanog sistema zemlje na čijoj se teritoriji nalaze, jer nekada važni industrijski centri i lučki gradovi gube značaj i ekonomski propadaju i u najrazvijenijim zemljama.

Porast značaja gradova kao središta globalnih ekonomskih tokova i NIPR nameće pitanje da li je moguće da se i gradovi manje razvijenih zemalja nađu na znatno višem položaju svetske hijerarhije gradova u odnosu na države na čijoj se teritoriji nalaze u analognoj hijerarhiji nacionalnih ekonomija. Teoretičari zavisne urbanizacije smatraju da to nije moguće jer se ekonomska polarizacija i zavisni razvoj odvijaju u vremensko-prostornoj kompresiji koja uslovljava da veliki gradovi periferije dele sudbinu katatoničnog (agrarnog) društva koje podstiče njihov demografski rast, te da i oni suštinski pripadaju sporij ekonomskoj vremenskoj zoni (Knox, 1995: 15). S druge strane, koncept mreže svetskih gradova oslanja se na ublaženu varijantu ekološko-evolutivnog pristupa (i teoriju modernizacije) koja sve gradove sveta ocenjuje prema modelu globalnih gradova. U ovom pristupu, pozicija nekih izuzetno značajnih poluperiferijskih gradova u globalnoj ekonomiji može biti bliža poziciji nekih gradova razvijenih zemalja (naravno ne onih koji su u najvećoj ekspanziji). Međutim, ovaj pristup prevashodno ocenjuje da mnogi mega gradovi Trećeg sveta postaju veliki ali ne i moćni, infrastrukturno siromašni i ekonomski stagnatni iako su u ekspanzivnoj snazi po broju stanovnika. Pažnju koncepta svetskih gradova oni privlače prevashodno svojom mračnom i uznemirujućom stranom urbanizacije budući da se zapostavlja svaki ekonomski i drugi kreativni potencijal koji se ne uklapa u teorijske standarde, odnosno koji nužno ostaje u domenu slepih polja zapadnih paradigmi. Strukturno prilagođavanje kao intervencionistička strategija, koordinisana u skladu sa zapadnim paradigmama, ignoriše lokalne specifičnosti i uslovljava razornu ranjivost urbanih sektora (slamovi, ekološki i zdravstveni problemi), a racionalizuje se tezom da se urbane strukture po prirodi stvari razaraju uporedo sa ubrzanom urbanizacijom (Robinson, 2002: 539-542).

Iz te perspektive Robinson naglašava da se odgovor na pitanje šta transformiše običan grad u grad integrisan u globalnu urbanu mrežu ne sme bazirati isključivo na strukturnoj poziciji gradova po modelu globalnih gradova jer su

¹³ Ekonomski rast globalnih gradova nije prevashodno baziran na ekspanziji finalne (individualne) potrošnje, kao u periodu industrijske ekonomije, već na posredovanoj potrošnji dobara, usluga, informacija od strane nacionalnih/lokalnih/internacionalnih preduzeća i organizacija (uključujući i vladine i nevladine organizacije) (Sassen, 2002).

gradovi kao entiteti sačinjeni od različitih socijalnih mreža te se treba fokusirati na ekonomsku kreativnost i refleksivnost svih aktera urbane aglomeracije¹⁴. Ovu kritiku autorka upućuje ukupnoj urbanoj teoriji te se ona odnosi i na prevlast strukturalističkog pristupa u okviru marskističke teorije zavisne urbanizacije. Takođe, autorka podvlači da se analiza odnosa podređenosti i/ili nadređenosti među gradovima globalne mreže mora zasnivati na celovitom pogledu odozdo, iz perspektive proučavanih gradova, a ne samo na pogledu odozgo, iz perspektive dominantnih svetskih i globalnih gradova. Upravo suprotno činila je prva klasifikacija svetskih gradova koju je ponudio Fridman (Friedman, 1986), sa značajnim obeležjima ekološkog pristupa, jer se fokusirala na unapred utvrđene kriterijume koji privileguju iskustvo Zapada kao izvor ekonomskog dinamizma i globalizacije¹⁵. Na osnovu ovakvih pristupa mnogi gradovi ostaju van svetske mreže gradova, izgubljeni u pokušajima pronalaska puta kako da se uklupe u globalizaciju i dostignu očigledan uspeh malog broja gradova. Robinson (2002: 546), na tragu Harvijevih stavova, smatra da je netačno i karikaturno određivati čak i najsiromašnije regione kao isključene iz globalne ekonomije ili osuđene na spore zone između ostalog jer upravo kroz izbegavanje rizika investiranja u najsiromašnijim gradovima kapitalistički model proizvodnje obezbeđuje stabilnost ulaganja koje održava sadašnju etapu finansijski bazirane ekonomije.

Teorija svetskih gradova se na isti način bavi i razvojem gradova postsocijalističkih zemalja. Pažnja je prevashodno usmerena na gradove koji u globalnoj ekonomiji postaju značajni akteri integracije širih društvenih celina u globalne tokove, postajući sedišta dislociranja vodećih svetskih industrija, odnosno konkurišući, u globalnoj mreži gradova, za pozicije komandnih centara regionalnog ili lokalnog značaja. Podurbanizovanost socijalističkih gradova u ovom pogledu svakako nije (bila) dobra startna pozicija, zbog nedovoljno razvijenih infrastrukturnih standarda i ne tako jeftine radne snage¹⁶. O socio-ekonomskoj

14 Autorka ističe da se radi o zapostavljanju stvarne urbane ekonomije, njene specifičnosti. Imajući u vidu da su gradovi pokretači ekonomskog rasta a ne parazitetni potrošači nacionalne ekonomije, treba uvažavati i činjenice da preko 70% stanovništva Lusake zavisi od zarada ostvarenih u neformalnom sektoru, da vladini službenici nekada zarađuju manje od uličnih trgovaca, te da ove činjenice treba uvažavati pri izradi realnih ekonomskih ocena i adekvatnih ekonomskih indikatora (Robinson, 2002: 537; Storper, 1997).

15 Osnovni kriterijumi ove klasifikacije bili su: da li grad ima status finansijskog, proizvodnog i upravljačkog centra, koliki broj sedišta transnacionalnih korporacija se u njemu nalazi, kao i koliki je broj prisutnih međunarodnih institucija, kolika je stopa rasta poslovnih usluga i broja stanovnika. Kasnije je i sam Fridman napravio pokušaj proširenja ovih indikatora uvažavajući kritike u pravcu njihove kontekstualizacije. On zapravo smatra da se hipoteza hijerarhije svetskih gradova pokazala teorijski korisnom, ali da se realni gradovi brzo menjaju te da je raznovrsnost tih promena cena koju naše znanje plaća (Friedman, 1995: 35).

16 Muzil (1997: 36) ističe da, i pored brze deindustrijalizacije Praga i urbanog razvoja u pravcu tipičnog servisnog centra u nacionalnim razmerama, šanse Praga da u evropskoj urbanoj hijerarhiji

transformaciji i integraciji ovih gradova najčešće se govori u terminima "kloniranih gradova", kada je zapravo reč o gradovima koji se smatraju uspešnim u primeni razvojne strategije i prostorne prakse po modelu Zapada, ili "haotičnih gradovima", u kojima recedivi neformalne ekonomije socijalističkog perioda dobijaju na značaju i poprimaju neke karakteristike gradova Trećeg sveta (iako bez demografskog pritiska).

Mreža svetskih gradova ukazuje na produbljenje razlika i među gradovima unutar nacionalnih urbanih sistema, što pokazuje promenu kriterijuma evaluacije dominantno ekološkog pristupa: od industrijskih gradova kao centara (inter)nacionalne ekonomije ka svetskim/globalnim gradovima kao čvorištima globalne ekonomije. Naravno, i po ovim kriterijumima nejednakosti između gradova u zemljama u razvoju su daleko veće no u razvijenim zemljama¹⁷, čime se zapravo u relativnom smislu malo menja pređašnja podela na gradove razvijenih, odnosno zemalja u razvoju (ili centra, poluperiferije i periferije). To je, s jedne strane, direktna posledica neravnomernog razvoja nacionalne mreže gradova u periodu kolonijalizma¹⁸ i, s druge strane, stanje koje će se u budućnosti reprodukovati zbog ogromnih infrastrukturnih investicija potrebnih za uključivanje u svetsku mrežu

postane centar značajnih komandnih/koordinirajućih funkcija ostaju veoma male. On smatra da Prag može postati centar internacionalne kulture i turizma, čemu mu u centralnoevropskom regionu najviše konkurišu Budimpešta i Berlin. Budimpešta, zahvaljujući svom geopolitičkom položaju tokom postsocijalističkog perioda dobija značaj graničnog grada ka centralnoj Evropi (u odnosu na južnoevropski region i Malu Aziju), i u ovom pogledu postaje konkurent Beču, koji je tokom socijalističke ere u Evropi imao ovaj značaj. Istovremeno, Barta (1996: 195) ukazuje da opadanje industrijskih poslova u Budimpešti ne označava nužno deindustrijalizaciju već promene ekonomskog sistema (napuštanje pune zaposlenosti uvođenjem tržišnih principa), te da se pre može reći da je industrijska recesija zamenjena reindustrijalizacijom jer je primetan porast investicija (posebno stranih) upravo u industrijskom sektoru, koji će po oceni ove autorke ostati dominantan i u narednoj deceniji. To zapravo znači da ekonomija ovog grada u značajnoj meri dobija poluperiferijska obeležja u globalnim razmerama iako istovremeno dolazi do jačanja kontrolnih funkcija Budimpešte u mikroregionu. Ukoliko bi se položaj Beograda poredio sa ovim gradovima, dobijena slika ide na štetu Beograda. Čak i pod pretpostavkom da je tokom socijalizma Beograd stvorio dobre osnove za deindustrijalizaciju, u periodu 1990-ih zabeležen je involutivan proces razvoja bazarne ekonomije u komercijalizaciji gradskih resursa, za koju Andruš (1996: 66) ističe da je kompatibilnija sa klanom i mafijom nego sa bezličnim racionalizmom kapitalističkog tržišta i pravne države. To je, svakako, izazov prevazilaženju (polu)periferijskog položaja pred kojim se Beograd danas nalazi.

17 Nekadašnji centri industrijske proizvodnje u Engleskoj, na primer, prema standardima života, nalaze se na nivou Portugalije ili Grčke, te zauzimaju različite pozicije u globalnoj urbanoj hijerarhiji.

18 Odlike ovog modela urbanizacije bile su: 1. velike aglomeracije bez razvijene urbane mreže (prostorno ekonomsko povezivanje), 2. nepostojanje kontinuiteta u urbanoj hijerarhiji, 3. dispariteti prema tipu naselja, prepoznavanje koprিসustva dva grada u aglomeracijama – autohtonog i zapadnjačkog (Vujović, 1982).

gradova. Postsocijalističke zemlje suočavaju se sa istom vrstom problema¹⁹, te je, primera radi, u Mađarskoj između Budimpešte i sledećeg najrazvijenijeg grada utvrđen vremenski zaostatak od 20 godina (Nagy, 2001: 335)²⁰.

Treća ravan na kojoj globalna ekonomija doprinosi urbanim nejednakostima je ravan pojedinačnih gradova, koja ukazuje da uključenost u globalne tokove nije garantovana samim fizičkim pripadanjem globalnim gradovima. Saskija Sassen (Sassen, 2002: 161) smatra da je proučavanje ekonomske globalizacije kroz prizmu gradova neophodno jer omogućava rekonceptualizovanje ovog procesa kroz konkretne ekonomske komplekse situirane u specifičnom prostoru i otkriva da su samo neke njegove komponente profilisane globalnom ekonomijom dok druge nisu. To pruža uvid u raznolikost ekonomskih i radnih kultura u koje je globalna informaciona ekonomija zapravo uronjena. I Kastels i Sassen, ukazujući na procese dualizacije informatičkih, odnosno globalnih gradova u osnovi otvaraju prostor za analitički pristup kombinovanja pogleda odozgo sa pogledom odozdo, kako to predlaže i Robinson kada su u pitanju gradovi zemalja u razvoju. Po rečima ovih autora, globalizacija ne menja ukupnu ekonomiju globalnih/informatičkih gradova, ali čini da je njen internacionalizovani sektor proširen do mere koja mu daje određujući uticaj na dinamiku vrednovanja prostora. To značajno otežava položaj drugih sektora u konkurenciji za prostor i investicije. Otuda se i unutar globalnih gradova uočava nova geografija centralnosti i marginalnosti, jer oni postaju središta ne samo najprosperitetnijih ekonomskih sektora već i najoštrije polarizacije dohotka²¹.

19 Iako se tokom socijalizma načelno težilo uravnoteženom razvoju naselja i usporavanju rasta velikih gradova, većina socijalističkih zemalja ipak nije izbegla probleme koncentracije stanovnika u velikim gradovima, polarizaciju i neravnomeran prostorni razvoj (Vujović, 1990: 29-44).

20 Istraživanja pokazuju da se samo veliki, uglavnom glavni gradovi postsocijalističkih zemalja pokazuju sposobnim da učestvuju u konkurenciji evropske mreže gradova, što potvrđuje i podatak da je 80% stranih direktnih investicija u regionu Centralne i Istočne Evrope otišlo u Prag, Budimpeštu i Varšavu (Keivani et al, 2002: 195).

21 U ovim gradovima investicije odlaze prevashodno u centralna područja dok tradicionalni industrijski delovi grada ostaju bez ikakvih resursa, propadaju ili se dislociraju. Takođe, ekonomija ovih gradova uslovljava promene u strukturi zanimanja u pravcu porasta broja izuzetno dobro plaćene visokoobrazovane radne snage, koja, s druge strane, generiše pojačanu potražnju za potrošačkim servisima, odnosno jeftinom radnom snagom (Sassen, 2002). Hamnet (1996: 1409) smatra da Saskija Sassen u tradiciji ekološkog pristupa bazira proces dulaizacije na porastu nejednakosti u dohocima zaposlenih, što predstavlja jednu nominalnu shemu a ne sociološki razvijeni sistem stratifikacije, te je to još jedna primedba koja se ovoj autorki može uputiti s obzirom na odustvo eksplikacije teorijskih polazišta. Kastels (1993) ocrta socijalnu mapu dualnog grada i ukazuje na ekskluzivna rezidencijalna područja koja teže da prisvoje urbanu kulturu lociranjem u obnovljenim/džentifikovanim oblastima centralnog grada nasuprot geta naseljenih imigrantskom i siromašnom populacijom. Harvi (Harvey, 1994) ističe džentifikovana rezidencijalna područja viših klasa nasuprot porastu broja siromašnih gradskih četvrti, te feminizaciju siromaštva i širenje neformalne ekonomije u njima.

Urbana politika – ekonomska kompetitivnost i demokratski potencijal gradova

Dobro poznata konstatacija da se u periodu globalizacije nacionalna država ukazuje kao suviše mala da rešava zahteve globalnih procesa i problema, ali i suviše glomazna da bi rešavala pitanja svakodnevnog života lokalnog stanovništva postala je osnov racionalizacije procesa deregulacije (redefinisanja institucionalnih mehanizama i društvenih sfera koje su do pre nekoliko decenija bile zaštićene od komodifikacije) i delegiranja nekih od funkcija nacionalne države na supranacionalne i subnacionalne nivoe (decentralizacija). U skladu sa time, postavlja se pitanje da li danas gradovi zaista dobijaju ulogu jednih od ključnih aktera u sferi regulacije društvenih procesa ili globalne sile koje podrivaju moć nacionalnih država to čine i sa lokalnim socijalnim sistemima (Harding & Le Gales, 1997:182-183). Neoliberalni pristup (u urbanoj sociologiji sa uporištem u ekološkom pristupu) smatra drugu opciju realnom jer se odluke bitne za lokalno tržište rada, kapitala i nekretnina donose van centara moći nacionalne države i u skladu sa potrebama transnacionalnih kompanija a ne lokalnog stanovništva. Ovom trendu ne može se suprotstaviti procesom decentralizacije nacionalne države niti intenziviranjem političkih aktivnosti na lokalnom nivou.

Prema drugom gledištu, jačanje političke i ekonomske uloge gradova (komandne i kontrolne funkcije u globalnoj ekonomiji, strategije privlačenja kapitalnih investicija na određene lokacije) potpomognuto je od strane makropolitike nacionalne države jer komparativnim prednostima i kompetitivnošću gradova jača i nacionalna ekonomija²². Ovom gledištu bliska je i konstatacija Saskije Sassen (Sassen, 2002) da, iako dosta aktivnosti transnacionalnih aktera ostaje van jurisdikcije nacionalne države, u eri globalne ekonomije to ne znači da deregulaciju treba shvatiti i kao potpuno povlačenje države. Naprotiv, ova autorka upravo ukazuje na potrebu proučavanja regulativnih kapaciteta lokalne vlasti zato što su u njima koncentrisani strateški resursi globalne ekonomije²³. Kastels (1993) smatra da su lokalne vlasti jednako bespomoćne spram globalnih trendova kao i nacionalna država ali da su ipak adaptabilnije u odnosu na promenljivo ekonomsko, socijalno i

22 U razmatranjima redefinisanja državne intervencije dosta autora vraća se Polanjijskoj tezi da je društvo starije od tržišta, te da tržišne transakcije zahtevaju određene organizacione elemente koje u moderno doba omogućava nacionalna država. Ističe se i Polanjijska tvrdnja da slobodno tržište razara osnovnu društvenu supstancu zajedništva i solidarnosti te da svako društvo ima težnju da ga reguliše, na racionalan ili iracionalan način. U tom smislu nastanak države blagostanja vidi se kao odgovor modernih društava na izazove perioda industrijalizacije. Skot (1997: 9-10) smatra da, kao što projekat moderne nije uspeo da nametne red nad haosom, ni ekonomska liberalizacija ne može voditi nametanju haosa nad redom, već da je reč o jednom od izazova pred kojima se nalaze regulativni mehanizmi.

23 Kada govori o regulativnim kapacitetima lokalne vlasti Saskija Sassen ima u vidu globalne gradove.

funkcionalno okruženje gradova. Markuze (Marcuse, 1995), međutim, deregulaciju posmatra prevashodno kroz zapostavljanje mehanizama javne kontrole na svim nivoima upravljanja, pa i na nivou lokalne vlasti, a ovu promenu smatra inheretnom savremenom procesu globalizacije.

Primena regulacione teorije najzastupljenija je u istraživanjima novih izazova lokalne/gradske vlasti, bez obzira da li se istraživanja baziraju isključivo na njenim premisama ili se pak uvažavaju neki od rezultata do kojih se ovim pristupom došlo. Majer (Mayer, 1996: 231) ističe tri značajne i međusobno povezane promene u upravljanju gradom u postfordističkom režimu. Prva je da su tradicionalne redistributivne politike²⁴ zamenjene politikom tržišta rada, dizajniranim da promoviše fleksibilnost radne snage (od kompenzacije za nezaposlenost ka kreiranju poslova, prekvalifikaciji, itd.), a da se principi socijalne politike redefinišu od univerzalnih normi masovne potrošnje (i formi kolektivne potrošnje) ka fragmentovanom sistemu provizije socijalne potrošnje, sa značajnim naglaskom na formama samopomoći. Druga promena je da lokalna vlast u svoje aktivnosti uključuje i druge aktere iz nevladinog i privatnog sektora (i profitnog i neprofitnog), a treća, koja proizlazi iz prethodne dve, je nestajanje tradicionalno jasnih razlika između socijalne i ekonomske politike.

Mnogi autori skloni su oceni da se regulativni kapacitet lokalne vlasti mahom iscrpljuje u strategijama privlačenja kapitala a da se zapostavlja obezbeđenje servisa bitnih za kvalitet života lokalnog stanovništva, posebno onog dela populacije koje za njih ne može direktno da plati punu cenu. U literaturi se za naglašavanje proaktivne promocije lokalnog ekonomskog razvoja od strane lokalne vlasti u savezništvu sa drugim agentima privatnog sektora sve češće koristi pojam preduzetničkog grada (Jessop, 1998). Harvi (Harvey, 2002) je ove promene opisao tranzicijom od menadžerske (menadžeri socijalne države) ka preduzetničkoj lokalnoj vlasti, koja radi na iznalaženju novih formi kompetitivnog kapitalizma. U iskustvu gradova razvijenog sveta primetan je pomak od tradicionalnih mera, koje su se fokusirale primarno na privlačenje mobilnog kapitala (kroz finansijske/poreske olakšice, poboljšanje infrastrukture, ustupke pri odabiru lokacije), ka subvencijama koje se usmeravaju u većoj meri na inovativne kapacitete lokalne industrije, na istraživanja,

24 Tokom fordističkog režima (period jake socijalne države) birokratska procedura i nefleksibilni standardizovani servisi u velikoj meri su određivali razliku javnog (kolektivna potrošnja) u odnosu na privatni sektor usluga. Promene u radnom procesu i režimu akumulacije kapitala uslovljavaju dodatni pritisak na ove programe (porast nezaposlenosti, porast siromaštva i novih marginalizovanih grupa) što ih čini skupim i uzima se za krucijalni argument njihove deregulacije i privatizacije (shvaćene u širem smislu kao uvođenje tržišnih principa poslovanja u javni sektor). Slično, i u skladu sa postavkama regulacione teorije, Kastels (1989: 349-353) ukazuje da je redistributivna država blagostanja postala zastarela, ne zato što je veoma skupa već da bi odgovorila potrebi investiranja izmenjenih infrastrukturnih pretpostavki reprodukcije kapitalističkog sistema.

konsalting i tehnološki transfer, kao i na poslovne projekte koji uključuju lokalne aktere kao što su univerziteti, privredne komore, sindikati. Zemljište grada više se velikodušno ne nudi kao subvencija već se strateški razvija sa značajnim fokusom na potencijalne domaće resurse. Reklamiranje potencijala grada u globalnoj ekonomiji tako postaje sve značajniji element ekonomske strategije, te se velika budžetska sredstva usmeravaju na promociju grada kao pogodnog okruženja za biznis i zabavu. Redefinisanje i reinencija gradskog imidža postaje primarni zadatak, obeležen brisanjem svih potencijalno negativnih elemenata njegove ikonografije (fizičkog propadanja, militantnosti industrijskog grada). Sve to rezultira postepenim umanjnjem tradicionalno jasnih razlika između različitih oblasti politike (policy areas), ne samo ekonomske i socijalne već i obrazovne, ekološke, kulturne politike, budući da se sve one integrišu u okviru jedinstvene strategije ekonomskog razvoja (Mayer, 1996: 236).

Promocija partnerstva javnog i privatnog sektora zahteva novi sistem pregovaranja i koordinisanja različitih interesa²⁵. Majer (1996) ističe da se proces odlučivanja sve više događa van tradicionalne institucionalne strukture lokalne vlasti a da na upravljanje gradom sve veći uticaj imaju različiti akteri: predstavnici transnacionalnog kapitala, poslovne asocijacije (komore), lokalna preduzeća, banke, istraživački instituti, univerziteti, sindikati, uz moguće uključivanje i socijalnih pokreta, lokalnih zajednica.

Geri Stoker (1995) je ponudio razradu pristupa regulacione teorije urbanom pitanju i koncepta urbanog režima koji je iz toga ishodio²⁶. Primena regulacione

25 Usled toga što je država blagostanja počivala na istorijskom kompromisu između rada i kapitala, u domenu konkretnog oblikovanja javnog sektora veliki uticaj su imale političke opcije koje su odnosile izbornu pobjedu (ograničenje polja političke akcije unutar granica fordističkog dogovora). Neprofitne organizacije, ranije uključene samo u isporuku socijalnih servisa, danas su bitan akter i osmišljavanja i implementacije (socijalne i fizičke) obnove urbanih zajednica. Pored toga, Majer (1996) ukazuje da ne postoji tipično javno-privatno partnerstvo, već čitav spektar mera saradnje, od onih u kojima lokalna vlast ima ulogu mladeg partnera (daje određene subvencije) do zajedničkih ulaganja (podela rizika i dobiti). Da bi privatni partner mogao dobiti subvencije lokalne vlasti i koristiti se njenim oruđima moći za svoje interese (planiranje funkcija, kapaciteta, poreska zahvatanja, prenamena upotrebe zemljišta i sl.) potrebno je da ostvari određene ciljeve projekta koje postavlja lokalna vlast – izgradnja dela javne strukture, zapošljavanje lokalne radne snage u izvođenju i/ili održavanju projekata, i sl.). Na taj način lokalna vlast postiže efektivnost/efikasnost u postizanju razvojnih ciljeva, povećava se kvalifikovanost i fleksibilnost javne administracije. Ipak ove sheme obeležene su visokom nesigurnošću i konstantnim političkim i ekonomskim pregovaranjem.

26 Među prvim autorima koju su postavili istraživačko pitanje ko zapravo upravlja gradovima bili su Logan i Moloč (Logan & Molotch, 2002). Ovi autori suprotstavljaju se analizi urbane politike u perspektivi pluralističkog shvatanja moći koja smatra da se prava moć nalazi u političkoj areni pregovaranja interesnih grupa koje formiraju kratkotrajne koalicije da realizuju svoje interese, pri čemu je moć ravnomerno raspoređena među njima. Koristeći sintagmu »grad kao mašina rasta« ukazali su na takozvane koalicije urbanog rasta između poslovnog sveta i predstavnika političke

teorije u istraživanju urbane politike od sredine 1980-ih pružila je mogućnosti razumevanja različitih odgovora na urbane promene pod uticajem globalne ekonomije (Mayer, 1996: 229), predstavljajući, kao što je već naglašeno, dobar teren približavanja neomarksističkog i neoveberijanskog pristupa u urbanoj sociologiji²⁷, a Stoker posebno naglašava da je koncept urbanog režima izazov ekonomskom determinizmu, kako neoliberalne tako i neomarksističke proviniencije, ali isto tako i hiperpluralističkim teorijama moći (Stoker, 1995: 56-57). Urbani režim²⁸ je koncept koji ne samo da nudi nova rešenja na relaciji akteri–struktura već pokušava da premesti podelu rada između institucija političke vlasti, nosilaca određenog stepena javne kontrole i ekonomskih aktera rukovodjenih primarno profitabilnim investicijama i ličnim interesima. Podela rada među njima postoji jer su proizvodna dobra uglavnom skoncentrisana u privatnim rukama, a predstavnici vlasti imaju odgovornost za kvalitet života građana koji direktno zavisi od ovih dobara (odnosno od proizvodnih uslova čijim ekonomskim učinkom lokalna vlast ne može upravljati ali ga može indukovati).

Režim se definiše kao neformalna ali ipak stabilna koalicija kojoj pristup institucionalnim resursima omogućava značajnu (trajnu u određenom vremenskom periodu) ulogu u donošenju odluka. Njeni članovi imaju domen komandne moći ali režim je primarno baziran na neformalnoj osnovi koordinacije bez strukture komandovanja, te funkcioniše zahvaljujući svesti o nužnosti saradnje i međusobne zavisnosti, te na tome zasnovanoj lojalnosti, poverenju i uzajamnoj podršci uključenih aktera, pre nego na hijerarhijskim odnosima i/ili pregovaranju²⁹. Time se

vlasti, kao stabilne infrastrukture interesa koja drugim akterima, poput kulturnih institucija, univerziteta, sindikata, dozvoljavaju samo povremeni uticaj, i to ukoliko prihvataju strategiju otvaranja novih radnih mesta kao osnovu rešenja svih socijalnih problema. Ovi autori su, sledeći Harvija, posebno naglasili interese rentijerskih grupa koji se mogu razlikovati od interesa spoljnih investitora privučenih politikom poreza lokalne vlasti, jer to može biti u sukobu sa investicijama koje rentijeri na datoj lokaciji žele da sačuvaju.

- 27 Inicijalno je Pal (1970), oslanjajući se na Veberovo shvatanje moći i birokratije, posmatrao urbane menadžere i njihov rad kao nezavisnu varijablu oblikovanja grada. Pri tome, fokus je bio na distributivnim efektima koje su odluke menadžera imale u alokaciji retkih i vrednih urbanih resursa. Reagujući na kritičke primedbe da njegovom pristupu nedostaju kriterijumi određenja ko zapravo donosi odluke, Pal je urbane menadžere odredio kao birokrate lokalne vlasti koji posreduju između privatnog sektora, centralne države (javnog sektora) i građana. Saunders (1995) smatra da je Palov doprinos urbanoj sociologiji upravo u tome što je pokazao da država ne dela nužno i isključivo u saglasju sa striktnom logikom kapitala, kako je u to postulirao neomarksistički pristup.
- 28 Sam pojam skovao je Stoun (1993), na čiju se analizu Stoker dobrim delom oslanja.
- 29 Teorija razmatra četiri oblika moći u okviru urbanog režima: 1. sistemska moć: po osnovu pozicije aktera u socio-ekonomskoj strukturi (posedovanje resursa), 2. manje poziciona a više aktivna – komandna moć (moć socijalne kontrole) podrazumeva aktivnu mobilizaciju resursa (informacije, znanje, ugled, finansije) da bi se postigla dominacija nad interesima drugih, ova vrsta moći dostupna je određenim interesima u ograničenim poljima zbog limitirane sposobnosti dominacije i kontrole u urbanoj politici. Treći tip odnosi se na 3. koalicionu moć, uključuje aktere koji ne teže

koncept urbanog režima okreće od uskog fokusa na moć kao pitanje socijalne kontrole ka razumevanju moći ispoljene kroz socijalnu produkciju. Umesto elitističkih i pluralističkih pitanja »ko upravlja i/ili vlada?«, moć kao socijalna produkcija usmerava se na pitanje ko ima sposobnost delanja. Dakle, fokus se pomera sa pitanja subordinacije i dominacije (premda se ne smatraju nevažnim) na pitanja sposobnosti kolektivne akcije i ostvarivanja ciljeva (moć da, a ne moć nad). (Stoker, 1995: 58-61, Stone, 1993: 22).

Pri tome, bitan nalaz je da lokalna vlast ne dela nužno i sa visokom verovatnoćom na osnovu svojih političkih ciljeva, izbornih programa i na izborima dobijene političke moći upravo zato što je njena saradnja sa onima koji poseduju resurse suštinske za ostvarivanje određenih političkih ciljeva garant njene ekonomske i političke autonomije (a u uslovima decentralizacije politike nacionalne države i premisa efikasnosti lokalne vlasti). Da bi neki akteri bili efikasni partneri moraju posedovati strateško znanje o socijalnim transakcijama, odnosno sposobnost delanja na bazi tog znanja i kontrolu resursa koja ih čini atraktivnim koalicionim partnerom (Stone, 1993: 21). Dva ključna partnera u ovom pogledu su predstavnici lokalne vlasti i biznisa, premda se po potrebi uključuju i nosioci drugih interesa u lokalnoj zajednici – manjine, susedske organizacije, organizovani rad³⁰. Međutim, ako je sposobnost upravljanja postignuta, moć se može uspešno praktikovati bez obzira da li postoji masovna politička podrška političkim inicijativama ili ne. Naravno, to ostavlja otvorenim pitanje karaktera socijalne produkcije koja rezultira na osnovu određenog urbanog režima, odnosno u kojoj meri i na koji način je premošćena podela rada između javnih i privatnih interesa.

Iako regulaciona teorija ukazuje na nesporna ograničenja demokratskog potencijala lokalne vlasti pred zahtevima globalnog kapitala, njeni pobornici ističu da politički procesi nisu u toj meri reaktivni na globalne snage kako se nekad čini u diskursu preduzetničkog grada. Džesop (1998: 92) ukazuje da pojam preduzetničkog grada uključuje sve više i više faktora koji su ranije smatrani »vanekonomskim«, čime se dovodi u pitanje primarnost uticaja akumulacije kapitala u odnosu na

dominaciji već pregovaranju na bazi respektivnih autonomnih polja moći, a četvrti tip se smatra doprinosom teorije režima – 4. moć socijalne produkcije, moć koja počiva na potrebi za vođstvom u kompleksnom društvu i sposobnosti određenih grupa da u koaliciji obezbede vođstvo, koje se ne postiže ideološkom indoktrinacijom već je primarno rezultat sposobnosti grupe interesa da rešava probleme kolektivne akcije i produkuje strukture sposobne da izvedu potrebne funkcije. Teorija smatra da su u građi režima dve vrste interesa u prednosti – oni vezani za sistemsku moć i komandnu moć. Zagovornici ove teorije smatraju da urbani režim vodi stabilnijim i intenzivnijim odnosima i omogućava ostvarivanje teških i nerutinizovanih ciljeva u odnosu na fluidne koalicije pluralističkih teorija moći (Stoker, 1995: 58-60).

30 Od uspostavljenih režima može se očekivati da u svoje projekte uključe marginalne grupe. Takvi akteri se uključuju ne zato što imaju velike ideje već zbog materijalnih podsticaja manjih razmera (small scale material incentives), no režim može praktikovati i politiku socijalne ekskluzije (osigurati se da određeni interesi nemaju uticaj na proces odlučivanja).

vrednosti, interese i druge podsisteme (kao što su obrazovanje, nauka, zdravstvo). Time se intenzivira i borba oko hegemonije i/ili dominantnih principa socijalizacije u širem društvu.

Opšta saglasnost je da je kejnzijski model u krizi i da je nemoguć povratak na staro (model socijalnog ugovora koji definiše polje političke akcije), ali da socijalni pokreti i akteri civilnog sektora treba da iskoriste nove kanale kako bi doveli u pitanje moćne tendencije porasta nejednakosti koje sobom nosi grad oblikovan u saglasju sa postfordističkim režimom. Važno je da se socijalni pokreti predstave kao učesnici koji kontrolišu resurse neophodne da bi politika bila efektivna. Majer, međutim, ukazuje na teškoće u realizaciji ovih načela, budući da je dominantna strategija redukovanja siromaštva u gradovima, u skladu sa kooperacijom privatnog i javnog sektora, primarno zasnovana na konceptu socijalnog kapitala³¹. Realni efekti na njima zasnovanih programa su geto ekonomije koje ne doprinose suštinskoj integraciji marginalizovane populacije. Na taj način je ova populacija od potencijalnog aktera socijalnih pokreta, koji zahtevaju prepoznavanje svojih socijalnih/građanskih prava, pretvorena u »socijalne kapitaliste« mobilizacijom jedinog resursa kojeg imaju u formi kapitala (Mayer 2003: 120).

Kada je reč o transnacionalnim akterima koji u globalnim gradovima formulišu političke zahteve u vezi sa svojim pravom na upotrebu gradskog prostora (bez obzira da li u praktičkoj ili simboličkoj dimenziji - Lefevr), Sassen smatra da osim globalnog kapitala treba prepoznati i internacionalne migrante (2002: 169). U prvom slučaju reč je o moćnim korporativnim akterima koji stižu sve više prava kroz proces deregulacije, a u drugom o akterima koji su često primorani na političko nasilje da bi postali vidljivi, pri čemu koriste gradski prostor kao jedan od najvažnijih strateških resursa³². Kastels govori o tribalizmu marginalizovanih grupa, koje zatvaranjem u određene prostore kroz njihovu kontrolu pokušavaju da nađu poslednje uporište protiv sila koje oblikuju njihove živote, a na koje one nemaju uticaja.

U osnovi, i Sassen i Kastels smatraju da lokalna vlast ima demokratskog potencijala kada je reč o globalnim gradovima, odnosno gradovima razvijenog sveta upravo zato što sa denacionalizacijom ekonomije i opadanjem značaja nacionalnih institucija raste značaj reteritorijalizacije identiteta na lokalnom nivou.³³ Ipak, Kastels upozorava da favorizovanje zahteva globalnog kapitala uslovljava osećaj

31 Ona ističe da se u ovom pristupu sve forme socijalnog kapitala smatraju pozitivnim osim klijentelizma i korupcije (Mayer, 2003:115).

32 Pobuna crnaca u Los Angelesu 1992. godine izazvala je mnogo političke i istraživačke pažnje.

33 Ovaj proces, očigledno, bremenit je zoštavanjem socijalnih konflikata. Prostorna konfiguracija doprinosi ovim sukobima kroz ogromnu nejednakost uslova življenja između zona glamura i urbane bede čija potencijalna vidljivost nosi rizik brutalizacije konflikta (Sassen).

bespomoćnosti lokalnih aktera a među domicilnim stanovništvom pothranjuje nacionalna politička uverenja, prožeta anti-imigrantskim osećanjima. Upravo zato Kastels smatra da je razdvajanje globalno orijentisanih ekonomskih funkcija grada od lokalno utemeljenog društva i kulture veliki izazov urbane politike, premda ovakav stav sa stanovišta regulacione teorije izgleda neefikasan³⁴. S druge strane, Kastels upozorava da je demokratski potencijal lokalne vlasti moguće realizovati samo podsticanjem participacije građana, jačanjem lokalnih zajednica i međusobnom saradnjom lokalnih vlasti širom Evrope. U ovom kontekstu on prepoznaje prednost razvijenog Zapada, odnosno evropskih gradova zahvaljujući kolektivnom iskustvu jakih civilnih društava ukorenjenom u istoriji i bogatoj kulturi ovih gradova (Castells, 1993: 567).

Autori koji socijalnu odgovornost lokalne vlasti povezuju sa konceptom građanskih prava i činjenicom da deregulacijom politike nacionalne države nije ponuđena alternativa ovom konceptu, ni na subnacionalnom niti na supranacionalnom nivou, ne dele Kastelsov optimizam u pogledu mogućnosti kombinovanja preduzetničke i socijalne uloge gradskih vlasti. Tako Delanti ukazuje da je decentralizacija dobra samo ukoliko se sprovodi u ime slobode i građanskih prava, ali da je realnost neoliberalne decentralizacije i u evropskom iskustvu pokazalo upravo suprotno. Ovaj autor smatra da gradovi nemaju istu predanost u javnim servisima jer su socijalna građanska prava bila kreacija centralne države i njene institucionalne odgovornosti, te da u najboljem slučaju evropski grad po ovom pitanju treba da se adaptira uslovima različitih nivoa suverenosti (Delanty, 2000: 83-89). Iako bi se moglo reći da Delanti nastupa sa pozicija koje su važile u prethodnom režimu regulacije, čini se da upravo na ovoj argumentaciji građanskih (socijalnih) prava ima prostora i za dalju razradu odnosa političkih i ekonomskih aktera u konceptu urbanog režima, stepena njegove otvorenosti za aktere civilnog društva i karaktera socijalne produkcije koja nastaje na njegovim osnovama (odnos starog i novog režima regulacije).

Lokalne (gradske) vlasti zemalja poluperiferijskog položaja su, s jedne strane, pod većim uticajem svojih nacionalnih politika a, s druge, moćnih stranih aktera. Njihove države su autonomniji i aktivniji akteri u strukturiranju gradske ekonomije od zemalja perifernog položaja koje imaju slabu državu, ali i zemalja centralnog položaja u kojima dolazi do redefinisavanja funkcija nacionalne države kroz procese deregulacije i decentralizacije (Scott et al., 2001: 23). Prema mišljenju Terborna sadašnja faza globalizacije nije neposredno vođena nacionalnim državama

34 Kastels pri ovome ima na umu da i pored toga što je proizvodnja u informacionoj ekonomiji globalna, socijalna reprodukcija je i dalje lokalno specifična, usled čega i jeste relevantno razmatranje moći socijalne produkcije u konceptu urbanog režima. Fridman je ove probleme dijagnostikovao rastućom socijalnom shizofrenijom i kontradikcijama između životnog prostora i prostora ekonomije (1995:25).

ali je početa (tokom 1980-ih) na vrhuncu njihove moći (Therborn 2000: 165)³⁵, otuda u zemljama u kojima se reintegracija u globalne tokove događa u uslovima nediferenciranih aktera ekonomskog i nevladinog sektora lokalna vlast ostaje u senci nacionalne političke elite. U nekim slučajevima nacionalne političke ideje su toliko dominantne da akteri urbane politike postaju blokirani u načinu sagledavanja realnih problema gradova, a dominantne političke ideje nameću takvu definiciju problema kojom se sugeriše neophodnost istih političkih opcija na nacionalnom i lokalnom nivou kao najbolje rešenje.

Razmatrani koncepti urbane teorije: regulaciona teorija, urbani režim, preduzetnički grad, participacija građana i demokratski potencijal lokalne vlasti, budući nastali na iskustvenom materijalu razvijenih zemalja nemaju direktnu primenu u gradovima Drugog i Trećeg sveta. U takozvanim razvojnim studijama za ove gradove postavljaju se dve konfliktne hipoteze (Robinson 2002: 540). Oni mogu ili da kopiraju iskustvo gradova Zapada, uz veliku verovatnoću da troškovi socijalne politike budu viši no što su bili na istom nivou razvijenosti u razvijenim zemljama, ili da koriste tzv. prednost zaostalog razvoja, odnosno mogućnost učenja na greškama koje upućuje da treba jednostavno preskočiti iskustvo koje je istorija pokazala suviše skupim (sistem jake socijalne kontrole). Postavlja se pitanje koliko globalna ekonomija, realnost zavisnog razvoja i novog režima akumulacije kapitala uopšte ostavlja mogućnosti za prvu hipotezu. Preduzetništvo urbane politike u ovim gradovima se, za razliku od gradova na Zapadu, sprovodi tradicionalnim merama privlačenja stranog kapitala odnosno primenom strategija socijalnog dampinga (uključujući i ekološki aspekt) i slabljenja nacionalnih/lokalnih fiskalnih kapaciteta. Takvom politikom ovi gradovi *de facto* napuštaju strategije razvoja zasnovane na mehanizmima javne kontrole i socijalne integracije (Scott et al., 2002: 23), čime se, na izgled potvrđuje adekvatnost druge hipoteze. Realni rezultat je, međutim, slaba i/ili korumpirana lokalna vlast koja predstavlja branu ulasku značajnim stranim investicijama (rizik za kapital), čime se na još jedan način reprodukuje zatvoreni krug zavisne urbanizacije³⁶. Nerazvijanje mehanizama javne kontrole, poput urbanog

35 Prema mišljenju ovog autora globalizacija nije skorašnji fenomen, te on govori o talasima globalizacije tokom istorije, koji nisu ciklični ali imaju neke zajedničke karakteristike – pre svega multidimenzionalnost. Svi talasi su, takođe, bili praćeni kraćim ili dužim periodima deglobalizacije (ili je pak unutar jednog perioda globalizacije bilo moguće prepoznati i deglobalizacijske tendencije u određenim dimenzijama (na primer, kolaps SSSR značio je političku deglobalizaciju iako je istovremeno finansijska i masovna komunikacija dostigla najveće nivoe) (Therborn, 2000: 165-166).

36 U ovom kontekstu, značajno je mišljenje Harvija da devalorizacija određenih prostornih struktura sa stanovišta njihove prometne vrednosti (iz perspektive globalnog kapitala) ne mora značiti i umanjenje upotrebne vrednosti sa stanovišta lokalnog stanovništva. Stoga su za poluperiferijske gradove i te kako značajna strana ulaganja u puteve, mostove, poslovne i stambene objekte (recimo olimpijska sela i sl.) kao premise daljeg razvoja, i pored nespornih ekonomskih fluktuacija. Dakako, uticaj uspona i padova u globalnoj ekonomiji dramatičnije se oseća u gradovima koji

planiranja, slabi i sposobnosti lokalnog stanovništva da se bori sa agresivnim interesima privatnog kapitala, jer planiranje u sebi nosi potencijal osnaživanja krajnjih korisnika (Ascher, 2000).

Kada je reč o postsocijalističkim gradovima, moglo bi se reći da se socijalistička prostorna/urbana politika »ujednačavanja životnih uslova« redefiniše ka »desolidarizaciji« (Brener, 2000: 336), što otežava politiku uvođenja poreza kao značajnih indirektnih instrumenata socijalne provizije. Pored toga, ovaj proces se odvija istovremeno sa potrebom podređivanja poreske politike strategijama privlačenja stranih investicija. Uglavnom je reč o reaktivnoj politici kako na zahteve globalnih ekonomskih aktera tako i na prakse lokalne neformalne ekonomije. Istovremeno, proces političke globalizacije (primarno integracija u Evropsku uniju) još ne nudi jasan koncept socijalnih aspekata urbane politike (Deacon, 2000: 1591), jer je oblast socijalnih prava još dominantna u domenu centralnih regulacionih mehanizama (Delanty, 2000). Ipak, evropske zemlje zahtevaju da se određeni standardi saniranja socio-prostornih nejednakosti implementiraju i nameću ih gradovima bivših socijalističkih zemalja koje pristupaju Uniji (Simson and Chapman, 1999), što se može smatrati potencijalnom povoljnošću u uslovima neoliberalne ekonomije i dominantnih praksi deregulacije u oblasti urbane politike postsocijalističkih gradova.³⁷

U kontekstu tranzicije od autoritarnog ka demokratskom tipu vlasti i upravljanja, postsocijalistički gradovi susreću se sa nespremnošću nacionalne političke elite da dozvoli suštinsku decentralizaciju i da upravljanje ekonomskim resursima grada, vitalnim za ukupnu ekonomiju, prenese na upravu lokalnoj vlasti³⁸. Primenu koncepta urbanog režima u ovim gradovima ograničava činjenica da je još uvek najvažnije analitičko pitanje koja politička opcija³⁹ je na vlasti, kao i činjenica da se veze između političke i ekonomske elite odvijaju pod dominacijom komandne

postaju delovi tržišta namenjenog izvozu ili su turističke destinacije sa kojih se kapital relativno brzo može povući.

37 Moglo bi se zaključiti da je ovo stav Tosica (Tosics, 2003), koji daje klasifikaciju postsocijalističkih gradova upravo prema stepenu izgrađenosti mehanizama javne kontrole u urbanoj politici. U njegovoj klasifikaciji najbolje mesto imaju gradovi bivše Istočne Nemačke, budući integrisani u definisane institucionalne okvire kapitalističkog sistema (ma kako oni podležu procesu deregulacije i privatizacije), dok je najnepovoljniji položaj onih gradova koji su izvršili potpunu dekonstrukciju socijalističkih mehanizama kontrole i upravljanja a nisu uspeali da konstituišu nove, odnosno još se ne nalaze u procesu priključivanja EU (Albanija, zemlje Južne Evrope).

38 U ovom kontekstu ilustrativno je iskustvo gradova u Srbiji, sa republičkim vlasništvom nad gradskim građevinskim zemljištem, neregulisanim pitanjem opštinskog vlasništva nad drugim nekretninama, kao i položaja glavnog grada.

39 U slučaju Beograda bolje bi bilo reći stranka, jer među političkim opcijama još nema kristalizovanih razlika o ulozi javnog sektora u ekonomiji grada, u načinu poslovanja javnim dobrom, o tome koji prostorni resursi grada i u kojem obimu treba da budu obuhvaćeni javnim dobrom, što se lako moglo uočiti tokom poslednje kampanje za lokalne izbore u jesen 2004.

moći, premda u značajnoj meri na neformalan način. Od uticaja je i recidiv socijalističkog političkog ponašanja koje ignoriše mišljenje političkih neistomišljenika bez obzira koliko oni bili značajni (potencijalni) partneri javnog, privatnog, neprofitnog sektora. Pri tome, značajno je imati na umu da uspeh urbanog režima ne zavisi od institucionalne debljine već od prisutnosti specifičnih institucija kompatibilnih i orijentisanih ka socijalnoj produkciji (Stoker, 1995). Otuda se pokušaji kopiranja iskustava razvijenih gradova od pre nekoliko decenija insistiranjem na klasičnim dugotrajnim političkim koalicijama pokazuju neadekvatnim, jer se time *de facto* blokira implementacija efikasnih strategija u globalnoj ekonomiji. S druge strane, odsustvo sličnog institucionalnog iskustva ukazuje se kao ozbiljna prepreka mogućnostima učenja na greškama razvijenih gradova, koje zapravo podrazumeva određene aspekte socijalizacije (svih socijalnih aktera) razvijene od strane (danas) funkcionalno prevaziđenih institucija. Tako i nerazvijenost ili nedovoljna razvijenost aktera civilnog sektora ostavlja malo potencijala da standardi EU doprinesu očekivanom demokratskom obliku lokalne vlasti i balansu ekonomske i socijalne politike u njenim preduzetničkim strategijama. O tome svedoči i malo istraživanja o građanskim inicijativama u post-socijalističkim gradovima, koje su posve izolovane i sporadične (Pickvance, 1996; Pickvance, 2000; Rink, 2000).

Zaključne napomene

Procesi koji se podrazumevaju pod pojmom globalizacije u poslednje dve do tri decenije često pokreću sledeća pitanja: da li je i po čemu ovaj fenomen specifičan u odnosu na prethodno poimanje svetskog sistema, odnosno da li je globalizacija novi i analitički vredan koncept ili je zapravo reč o starom konceptu svetskog sistema obučenom u novo ruho, te da li se radi o pojmu koji predstavlja samo katalog svega što se promenilo od 1970-ih godina (Marcuse & van Kempen, 2000). Predstavljeni koncepti ukazuju da su promene zabeležene u poslednje dve decenije nalagale traganje za novim analitičkim pristupima gradu, iako bez radikalnih rezova sa prethodno postojećim, odnosno uz tendencije njihovog približavanja. Upravo ova činjenica predstavlja veliki izazov urbanoj sociologiji jer je neophodno redefinisati stare koncepte na način koji ne sme ignorisati prošlost ali ni stavljati u fokus samo ono što je novo i drugačije u sadašnjosti (Soja, 2002: 189), pri čemu se ovo preplitanje starog i novog odvija u veoma različitim socio-ekonomskim kontekstima koji se moraju uvažavati. Razmatrani koncepti ukazuju da univerzalizam prostornog

modela načelno napuštaju i ekološki⁴⁰ i (neo)marksistički pristup, iako se dilema homogenizacije ili heterogenizacije urbanih modela različito razrešava i vrednuje u ovim pristupima (sa pozicija razvojnih pretpostavki odnosno razvojnih prepreka). Doprinos prevazilaženju ove dileme tek treba očekivati s razvojem istraživanja koja globalne procese tumače na način u kojem oni svoje značenje i konačan izraz dobijaju kroz specifične lokalne uslove. Činjenica da se tendencije homogenizacije i heterogenizacije međusobno uslovljavaju u konkretnim lokacijama nameće razumevanje strategija globalnih aktera iz perspektive njihovog delanja u konkretnom prostoru kao i strategija lokalnih aktera na koje globalni procesi utiču, ali koji i sami utiču na transformaciju globalnih procesa (Robertson, 1995). Ove strategije tek postaju značajna istraživačka tema onih koncepata koji opravdano teže kombinovanju takozvanih pogleda »odozgo« i »odozdo« (Soja, 2002; Mayer, 1996; Harvey, 1994).

Razmatrani koncepti ukazuju i na ograničeni potencijal gradova (kao sve autonomnijih socio-ekonomskih aktera) u prevazilaženju razvojnih nejednakosti. Ipak, sa novim regulativnim principima, u profilisanju pozicije gradova na značaju dobija urbana politika, odnosno mera i način uspostavljanja partnerstva aktera javnog i privatnog sektora na lokalnom nivou. Budući da to u velikoj meri zavisi od institucionalnog nasleđa, stepena i karaktera deregulacije i decentralizacije države, osobenosti lokalne ekonomije, prisutnosti globalnog kapitala te razvijenosti civilnog društva, prednosti gradova razvijenog sveta se očigledno nameću.

Literatura

- Andrusz, G. (1996) "Structural Change and Boundary Instability". U: Andrusz, G. Harloe, M. and Szeleny, I. (eds.) *Cities After Socialism*. Oxford: Blackwell Publishers. pp. 30-69.
- Ascher, F. (2000) "Town planning in the wake of the new urban revolution". In Tosics, I. and T. Knorr-Siedow (eds.) *The Future Role of Cities in a Globalizing World*. CEU Summer University: Budapest.
- Barta, G. (1998) "Industrial restructuring or deindustrialisation?" In: Enyedi, G. (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akademia Kiado. pp. 189-208.
- Bodnar, J. (2001) *Fin de millenaire Budapest: Methamorphoses of urban life*. University of Minesota Press: Minneapolis& London.

40 Definitivno je prihvaćeno da se više ne može izdvojiti arhetipski tip sadašnjeg ekonomskog i socijalnog poretka gradova na način na koji je Čikago uziman u periodu razvoja industrijskog kapitalizma (pa čak ni za američke gradove).

- Brenner, N. (2000) "Building Euro-Regions: Locational Politics and the Political Geography of Neoliberalism in Post-Unification Germany". *European Urban and Regional Research*. Vol. 7, No. 4. pp. 319-345.
- Castells, M. (1977) *The Urban Question*. London: Edward Arnold.
- Castells, M. (1989) *The Informational City*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (1993) »European Cities, the Informational Society and Global Economy«, *Journal of Economy and Social Geography*, pp. 558-578.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Daecon, B. (2000) "East European Welfare State: the Impact of the Politics of Globalization". *Journal of European Social Policy*. Vol. 10. No. 2. pp. 146-161.
- Delanty, G. (2000) "The resurgence of the city in Europe?: the space of European citizenship" In: Isin, E. F. (ed.) *Democracy, Citizenship and the Global City*. London: Routledge.
- Frank, A.G. (1967) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.
- Friedman, J. (1988) "The World City Hypothesis". *Development and Change*. 17(1): 69-84.
- Friedman, J. (1995) "Where we stand: a decade of world city research" In: Knox, P. and Taylor, P. (eds.) *World Cities in a World-System*. Cambridge University Press, pp. 21-48.
- Frobel, F., Heinrichs, J. and Kreye, K. (1980) *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrial Countries and Industrialisation in Developing Countries*. Cambridge: University of Cambridge Press.
- Hall, T. and Hubbard, P. (eds.) (1998) *The entrepreneurial city: geographies of politics, regime and representation*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Harding, A. and Le Gales, P. (1997) „Globalization, Urban Change and Urban Politics in Britain and France“ In: Knox, P. and Taylor, P. (eds.) *World Cities in a World-System*. Cambridge University Press, pp 181-202.
- Harvey, D. (1982) *The Limits of Capital*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1994) "Flexible Accumulation through Urbanization: Reflections on 'Post-modernism' in the American City" In: Amin, A. (ed.) *Post-fordism – A Reader*. Oxford: Blackwell. pp. 361-386.
- Harvey, D. (2002) "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism", In: G. Bridge and S. Watson (eds.) *The Blackwell City Reader*. pp. 456-463.
- Jessop, B. (1994) "The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Welfare State". In: Burroews and Loader (eds.) *Towards a Post-Fordist Welfare State*. New York/London: Routledge. pp. 13-37.
- Jessop, B. (1998) "The narrative of enterprise and the enterprise of narrative: place marketing and the entrepreneurial city". In: T. Hall and P. Hubbard (eds.) *The*

- entrepreneurial city: geographies of politics, regime and representation*. Chichester: John Wiley & Sons, pp. 77-100.
- Keivani, R; A. Parsa; S. McGreal (2002) "Institutions and Urban Change in a Globalising World". *Cities*. Vol. 19. No. 3. pp. 183-193.
- Knox, P. (1995) "World cities in a world system". In: Knox, P and Taylor, P. (eds.) *World Cities in a World-System*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 3-21.
- Logan, J. R and Molotch, H. L. (2002) "The Political Economy of Place". In: G. Bridge and S. Watson (eds.) *The Blackwell City Reader*. pp. 464-476.
- Marcuse, P. (1995) "The New Urban Poverty: A General Theoretical Model. The Concept of Globalization". In: *Globalization and the New Poverty*. Melbourne: Australian Housing and Research Institute.
- Marcuse, P. Van Kempen, R. (2000) *Globalizing cities: a new spatial order*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Mayer, M. (1996) "Post-Fordist City Politics", In: R. T. Le Gates and F. Stout (eds.) *The City Reader*. London: Routledge, pp. 229-239.
- Mayer, M. (2003) "The Onward Tweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities, Communities and Urban Movements". *International Journal of Urban and Regional Research*, vol 27., No. 1, pp. 10-32.
- Musil, J. (1993) "Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction". *Urban Studies*. Vol. 30, No 6.
- Nagy, G. (2001) "Knowledge-Based Development: Opportunities for Medium-Sized Cities in Hungary". *European Urban and Regional Research*. Vol. 8, No. 4. pp. 329-339.
- Pahl, R. (1970) *Patterns of Urban Life*. London: Longman.
- Petrović, M. (2000) "Gradovi u tranziciji: iskustva razvijenih zemalja u poslednjim decenijama 20. veka". *Sociologija*. Vol. XLII, No. 3.
- Pickvance C. (1996) "Environmental and Housing Movements in Cities After Socialism: the Case of Budapest and Moscow." In: Andrusz, G. Harloe, M., and Szelenyi, I. (eds.) *Cities After Socialism*. Oxford: Blackwell. pp. 232-267.
- Pickvance, K. (2000) "The diversity of Eastern European social movements" In: Mayer, M. (ed.) *Urban Movements in a Globalised World*. Routledge. pp. 193-212.
- Rink, D. (2000) "Local citizens' initiatives during (East) German transformation". In: Mayer, M. (ed.) *Urban Movements in a Globalised World*. Routledge. pp. 177-191.
- Robertson, R (1995) "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity" In: M. Fetherstone, S. Lash and R. Robertson (eds.) *Global Modernities: Theory, Culture and Society*. London: Sage Publication, pp. 25-44.
- Robinson, J. (2002) "Global and World Cities: A View from off the Map". *International Journal of Urban and Regional Research*, 26(3), 531-54.
- Saunders, P. (1995) *Social Theory and Urban Question*, 2nd edition. London: Routledge.

- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1996) "A New Geography of Centres and Margins: Summary and Implications" In: R. T. Le Gates and F. Stout (eds.) *The City Reader*. London: Routledge, pp. 208-214.
- Sassen, S. (2002) "From Globalisation and its Discontents" In: G. Bridge and S. Watson (eds.) *The Blackwell City Reader*. pp. 161-170.
- Scott, A., Agnew, J., Soja, E., M. Storper (2002) "Global City Regions: Opening Arguments". In: A. Scot (ed.) *Global City-Regions*. Oxford University Press.
- Simson, F. and Chapman, M. (1999) "Comparison of urban governance and planning policy: East looking West". *Cities*. Vol. 16, No. 5, pp. 353-364.
- Soja, E. (2002) "Six Discourses on the Postmetropolis" In: G. Bridge and S. Watson (eds.) *The Blackwell City Reader*. pp. 188-196.
- Stone, C. (1993) "Urban Regimes and the Capacity to Govern: A Political Economy Approach". *Journal of Urban Affairs*. Vol. 15, No 1, pp. 1-28.
- Stoker, G. (1995) "Regime Theory and Urban Politics" D. Judge, G. Stoker, H. Wolman (eds.) *Theories of Urban Politics*. London: Sage Publications, pp. 54-71.
- Storper, M. (1997) *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. New York: Guilford Press.
- Szelenyi, I. (1996) "Cities under Socialism - and After". In: G. Andrusz; Harloe, M. and Szelenyi, I. (eds.) *Cities after Socialism*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, pp. 286-317.
- Therborn, G. (2000) "Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance". *International Sociology*. Vol. 15(2), pp. 151-179.
- Tosics, I. (2003) "City Development in Central and Eastern Europe since 1990: The Impacts of Internal and External Factors". In: Hamilton & Dimitrowska-Andrews (eds.) *Globalization and Transformation in Eastern and Central European Cities*. The United Nations University.
- Vujović, S. (1982) "Kastels – urbanizacija u zemljama u razvoju". U: *Grad i društvo*. Beograd: IIC SSO Srbije, str. 150-153.
- Vujović, S. (1990) "Urbanizacija i gradovi u posleratnoj Jugoslaviji". U: *Ljudi i gradovi*, Budva: Mediteran; Beograd: Filozofski fakultet, str. 22-46.
- Wallerstein, I. (1974) *The Modern World System*, vol 1. New York: Academic Press.